

**ВЛАСНИЦЬКІ ЗНАКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ
(на прикладі українських приватних бібліотек Галичини
кінця XIX — першої половини XX ст. у фонді Львівської
національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника)**

Маргарита Кривенко

*науковий співробітник науково-дослідного відділу історичних колекцій
ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. іст. наук*

Висвітлюється видове розмаїття, мистецька цінність, наукове значення бібліотечних знаків у контексті вивчення національної культурної спадщини. Розглядаються історія створення та фонди приватних бібліотек деяких українських діячів крізь призму їхніх провенієнцій. У додатку до публікації подаються зразки власницьких знаків.

Ключові слова: власницькі знаки, провенієнції, приватні бібліотеки, історичні колекції.

In the context of the national cultural heritage research different forms, artistic value, scientific importance of library marks is reflected. Ukrainian private libraries are regarded in the light of their book-plates. The article contains a Supplement of library marks examples.

Keywords: library marks, book-plates, private libraries, historical collections.

Освещается видовое разнообразие, художественная ценность, научное значение библиотечных знаков в контексте изучения национального культурного наследия. Рассматриваются история создания и частные книжные собрания некоторых украинских деятелей в свете их книжных знаков. В дополнении к публикации подаются образцы библиотечных знаков.

Ключевые слова: библиотечные знаки, книжные знаки, частные собрания, исторические коллекции.

«Наука радо займається історією бібліотек за всі часи і тому пожадане для неї все, що лиш говорить про них з минулих віків. Перворядним, очевидно, матеріалом сього рода є старинні бібліотечні знаки...» [33].

На тлі сучасного поживлення зацікавленості та досліджень історії бібліотек, зібрань, колекцій як вагомій складової національної культурної спадщини важко переоцінити важливість провенієнційного

опрацювання фондів найбільших книгозбірень України, в яких зосереджені книжково-рукописні надбання попередніх поколінь. Адже, крім практичного значення (власницькі знаки створювалися, перш за все, для означення належності книжок (зібрань) і своєрідного захисту їх від крадіжок), і мистецької цінності (художні екслібриси виготовляли видатні митці, що свідчить про смаки та культурні зв'язки власників книгозбірень), бібліотечні знаки становлять неабияку історико-культурну та наукову вартість. Вони сприяють виявленню розпорошених нині історичних формувань і слугують важливим джерелом для їхнього вивчення: свідчать про існування маловідомих або й невідомих зібрань; конкретизують історичні деталі, наприклад, адресу колишнього фондозберігача, різні варіанти назв; інформують про величину і зміст колекції; її долю тощо.

На прикладі власницьких знаків окремих українських приватних бібліотек Галичини кінця XIX — першої половини XX ст., виявлених у фонді ЛННБ України ім. В. Стефаника, спробуємо розглянути задекларовану тему.

Найдавнішим, найпростішим і найпоширенішим бібліотечним знаком був і залишається **підпис**. Він отримав своє продовження та розвиток відтоді, коли на рукописних книжках почали зазначати, кому вони належать: «Сий Ірмолой сценаго іерея Івана Бужанскаго» [17, *арк. 1084*]; «Сія книга общія Менея принадлижить Георгію Н. Рымареву» [17, *арк. 1138*]; «Принадлежитъ [«Созерцательное Богословіє»] къ числу книгъ Леонтія Подлявскаго. 1833 года. Антополь» [17, *арк. 1161*].

Зазвичай, автографи складаються з імені (ініціалів) та прізвища власника і ставляться, як правило, в різних частинах титульної сторінки. За такими типовими (традиційними) рукописними знаками встановлено, що академічна установа в 1940-х рр. збагатилася фрагментами великих і цінних приватних зібрань [7, *с. 109-110; 11; 12, с. 211; 23, с. 10; 24, с. 89-90, 109-110, 176, 178, 196-197, 393-394*] різноманітних за фахом, покликанням і сферою діяльності людей: *вченого-історика і політичного діяча Михайла Грушевського (1866–1934), класичних філологів і перекладачів Осипа Роздольського (1872–1945) та Юрія Мушака (1904–1973), журналіста і громадського діяча Василя Мудрого (1893–1966), військового*

діяча Варфоломія Євтимовича (1888–1950), історика української церкви і права Миколи Чубатого (1889–1975), громадсько-політичного діяча і правника (адвоката) Володимира Старосольського (1878–1942), лікаря і письменниці Софії Парфанович (1898–1968), героїні визвольних змагань Олени Степанів (1892–1963), одного із найпопулярніших графіків Львова 1920–1930 рр. Павла Ковжуна (1896–1939), бібліотекаря товариства «Просвіта» у Львові Євзеія Грушкевича, бібліографа і видавця Івана Калиновича (1884–1927), підпис якого привертає увагу своєю каліграфічністю, та багатьох інших.

Належність книг духовним особам засвідчують автографи з деякими особливостями. Зокрема, хрестиком і підписом «Митрополит Андрей» марковані книжки з бібліотеки *Андрея Шептицького* (1865–1944). З автографів і факсиміле «*о. Лев Куленій*» та «*о. Т. Галуцинський ЧСВВ*» (1880–1952) теж дізнаємося, що книжки належали представникам духовенства.

Виявлені у фондах різних відділів ЛННБ України ім. В. Стефаніка (основних фондів (ВФ), україніки (БУ), рідкісної книги (РК), періодики (ВП), книги і часописи (близько 50 од. зб.), що належали громадсько-політичному діячеві і публіцисту *Миколі Залізняку* (1888–1950), вирізняються підписом власника, зробленим найчастіше червоним чорнилом.

Микола Залізняк народився в Криму. У 1906 р. навчався в Київському університеті. За політичну діяльність серед студентства був заарештований. 1907 р. втік з в'язниці й переїхав до Львова, де продовжував брати активну участь у студентському житті [10]. Очолив боротьбу за український самостійний університет у Львові, яка вилилася у демонстрацію 1 липня 1910 р. [4, с. 44, 46]. Присуду у «процесі 101», а саме депортації за межі Австро-Угорщини, вдалося уникнути. Від 1912 р. постійно (з невеликими перервами) жив і працював в еміграції в Західній Європі: під час Першої світової війни вів публіцистичну і видавничу діяльність у Відні. Був довіреною особою ЦК Міністерства зовнішніх справ і військового міністерства; керівником українського інформаційного бюро в Стокгольмі; в лютому 1918 р. брав участь у мирних переговорах у Брест-Литовську. У 1919–1920 рр. — посол УНР у Фінляндії. У 1927 р. повернувся до Львова; працював редактором

часопису «Діло». Через переслідування за антипольські статті у 1928 р. був змушений знову емігрувати до Австрії (Відень). У 1945 р. його заарештували органи НКВС, вивезли до Радянського Союзу і засудили до 15 років. Застрелений в одеській в'язниці нібито при спробі втекти.

З друкованих джерел відомо, що помешкання, в яких проживало подружжя Залізняка (вул. Вінченца у Відні (1916–1918); родинна хата у Мауері поблизу Відня (1922–1927), були центром українського еміграційного життя, де часто бували видатні особистості. Великою книгозбірнею господаря користувалися і студенти [15, с. 45]. Надія Суровцова у своїх спогадах про перебування в еміграції у Відні (1924) теж підкреслює, що «Залізняк мав величезну і відому прекрасну бібліотеку, знав і любив книгу...» [30, с. 518]. На жаль, через фінансову скруту сім'ї бібліотеку довелося продати. «Одного дня завітав до цієї хати і найбільш достойний гість — митрополит Андрей Шептицький. Його мета була стисло окреслена: він хотів оглянути й закупити бібліотеку Миколи Залізняка. Це вже було в тому часі, коли рідня не мала постійних доходів, і треба було шукати заробітки» [15, с. 46].

Архівні документи підтверджують, що у вересні 1926 р. владика Андрей придбав її для книгозбірні «Студіону» [22, арк. 7]. У 1940-х рр., після націоналізації «Студіону», вона влилася до Львівської філії БАН УРСР [17]. Відомо також, що на початку 1934 р. «цінну збірку книжок», зібрану, очевидно, вже після 1928 р., Микола Залізняк мав намір подарувати бібліотеці НТШ у Львові «під умовою покриття коштів (ок. 200 зол.) її перевозу до Львова» [26, арк. 16]. Однак через фінансові труднощі НТШ не змогло прийняти такого дарунку і збагатити ним свою книгозбірню. Подальша доля згаданої колекції нам невідома. Не віднайдено також жодного фрагмента довідково-пошукового апарату — каталогу чи інвентаря.

На щастя, збереглися книжки з провенієнціями цієї бібліотеки — підпис і штамп власника, які дають уявлення про якісний та кількісний склад частини книгозбірні, яку закупив А. Шептицький. Зокрема, більшість маркованих автографом М. Залізняка видань супроводжується рукописними нотатками, які вказують на дату і місце їхнього придбання. Записи, які хронологічно охоплюють 1917–1922 рр., географічно — Москву, Стокгольм, Відень, найчастіше — Берлін,

частково проясняють обставини, за яких формувалася ця багата приватна колекція; інформують про «коло читання» власника у ті роки. Зібрана у першій чверті XX ст., тобто в еміграційний період життя М. Залізняка, вона складалася здебільшого з російської та західноєвропейської книжкової й періодичної продукції кінця XIX — початку XX ст. і слугувала «творчою лабораторією» для громадської праці та професійної діяльності власника.

Окремі друки з досліджуваного зібрання позначені штампом, поряд з яким рукою М. Залізняка вписано порядковий номер книжки, що свідчить про її опрацювання, а також кількісні розміри іменної колекції. Цифри на виданні «Социальное преобразование России» (М., 1906) підтверджують, що досліджувана бібліотека, яка стала складовою книгозбірні «Студіону», була численною і нараховувала щонайменше 627 томів.

Слід зазначити, що переважна більшість виявлених у ЛННБ України ім. В. Стефаника книжок бібліотеки М. Залізняка, а це друки XIX — початку XX ст. з історії України, Росії, всесвітньої історії, економіки, права українською, російською, англійською, німецькою мовами (часто друковані готикою), тривалий час була «заарештована» на полицях відділу спецфондів з грифом «националистическая», «шовинистическая», «антисоветская», «ярая антисоветская» література. Донедавна за дверима спецфонду, як «заборонена література», переховували книжки, автор яких є М. Залізняк: популярно-наукові праці, передусім із всесвітньої історії; інформативні брошури про Україну тощо (серед них — видання львівської «Просвіти» та НТШ)*. На деяких — присвяти: «Дорогому професорові

* *Залізняк М. Державний устрій Німеччини / Микола Залізняк. — Київ : Друкарня Укр. Центр. Ради, 1918. — 54 с. — (Видавництво «Серп і Молот»); Залізняк М. Король та народ (картини з історії Англії) / Микола Залізняк. — Львів : накладом автора. З «Загальної Друкарні», [б. р.]. — 16 с.; Російська Україна й її відродженє / Микола Залізняк. — У Львові : з друку. Наук. т-ва ім. Шевченка / під зарядом К. Беднарського, 1910. — 71, [1] с. : іл. — Відбитка з Календара «Просвіти» на рік 1910. — Дарчий напис: «Дорогій Марії Сильвестровні Грушевській — Микола Залізняк»; Залізняк М. Сучасна велика індустрія і її значення / Микола Залізняк. — Київ : Друкарня Укр. наук. т-ва, 1918. — 61 с. — (Видавництво «Серп і Молот» ; № 9); Діти кам'яної доби / переказав М. Залізняк. — Львів : накладом т-ва «Просвіта», 1929. — 83, [3] с. : іл. — (Видання*

М. С. Грушевському від М. Залізняка» та «Дорогий Марії Сильвестровні Грушевській — Микола Залізняк», що свідчить про особисте знайомство автора з цією родиною. Очевидно, що прізвище адресатів на дарчих написах теж стало причиною їхнього вилучення із загального обігу.

Не минули відділу спецфондів і книжки та часописи, що належали відомому вченому-історик *Ярославу Дашикевичу (1926–2010)*. Їх вдалося виявити у сховищах Львівської академічної бібліотеки (ВФ, ВП) і зареєструвати за датованими, переважно 1940–1945 рр., автографами, зробленими здебільшого червоним олівцем. Рештки цієї приватної збірки є свідками трагічної долі української інтелігенції та її книгозбірень у повоєнні роки. Як згадував Ярослав Романович, у грудні 1949 р. під час арешту його матері Олени Степанів та обшуку квартири на вул. Піскової, 5 працівниками КДБ [9, с. 227] невелика, але цінна родинна бібліотека фактично була знищена: «альбоми і цілий особистий архів було спалено;

товариства «Просвіта» ; чис. 746); *Залізняк М.* Нариси з загальної історії людської культури / *Микола Залізняк*. — Львів : Видавець Т-во «Просвіта», фонд «Учітєся, брати мої». З друк. Видавн. Спілки «Діло», 1939. — 288 с.; *Залізняк М.* Україна, Росія й війна. (Замітки й матеріали) / написав *Микола Залізняк* ; Партія Українських Соціалістів-Революціонерів. — [Б. м.] : наклад і друк парт. друкарні, 1915. — 40 с.; *Залізняк М.* Нариси про національне питання. — Київ : Друк. укр. наук. т-ва, 1918. — 144 с. — (Видавництво «Серп і Молот» ; № 13); *Залізняк М.* Оповідання з історії української землі. (Нариси стародавньої культури) Кн. 1 / переказав *Микола Залізняк*. — Львів : 3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка під зарядом *К. Беднарського*, 1909. — 63, [1] с. : іл. — Дарчий напис: «Дорогому професорові М. С. Грушевському від М. Залізняка. 15.V.09»; *Залізняк М.* Оповідання з історії української землі Кн. 2 / переказав *Микола Залізняк*. — Львів : коштом і заходом Т-ва «Просвіта». З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1911. — 71, [1] с. : іл.; *Залізняк М.* Самостійна Україна — несоціалістичне гасло? / написав *Микола Залізняк* ; Партія Українських Соціалістів-Революціонерів. — [Б. м.] : друк і наклад парт. друкарні, 1915. — 12 с.; *Залізняк М.* Як люди до кращого життя доходили (нарис з загальної історії людської культури) / *Микола Залізняк*. — У Львові : накладом фонду «Учітєся, брати мої», 1929. — 295, [4] с. : іл. — Вклеєний листок із написом В. Дорошенка: «Книжка М. Залізняка: Як люди до кращого життя доходили у Львові, 1929 в тім виді не появилася (вийшла зі змінами). Дар В. Дорошенка. 21.II.1936».

частину бібліотеки і деякі рукописи забрав Філіал Бібліотеки Академії наук на вул. Стефаника до свого спецфонду; решту книжок викинули через вікна і дехто з сусідів ... підібрав трохи книжок до себе» [8, с. 11]. Збережені примірники (здебільшого німецькомовні книжки, видані у Відні і друковані готичним шрифтом) вирізняються автографом ученого, проставленим на чистому аркуші форзаца, а не на титульній сторінці, як зазвичай практикується й нині. Аналогічний підхід до позначення книжок спостерігаємо і в А. Шептицького, М. Грушевського й інших видатних особистостей. Як відомо, місце бібліотечного знака і почерк, яким введено автограф, характеризують ставлення власника до духовних цінностей, демонструють його бібліофільську культуру.

З винайденням друкарства поруч з рукописним часто застосовувалися різні форми механічного бібліотечного знака (**штамп, печатка, наліпка, екслібрис**).

Одним із перших українців, хто використовував штамп для позначення своїх книжок, був львівський митрополит *Михайло Левицький* (1774–1858). Розпорошені у фонді ЛННБ України ім. В. Стефаника фрагменти його багатой на давні українські рукописи та стародруки приватної бібліотеки, зібраної в Уневі і подарованої для заснування Церковного музею у Львові, сьогодні можна розпізнати за штампом із написом «Ex libris» і монограмою «М. М.», що означає «з книг митрополита Михайла».

Привертає увагу художнім оформленням (обрамленими краями) власницький знак, яким була захищена бібліотека відомого літературознавця і активного діяча «Просвіти» *Омеяна Огоновського* (1833–1894). Свого часу він подарував львівській «Просвіті» приватну колекцію (737 книжок) [29, с. 572], на що вказують на виявлених друках поруч зі штампом О. Огоновського провенієнції бібліотеки товариства «Просвіта» у Львові. Аналогічне розміщення бібліотечних знаків: автограф «*Яuzevii Gruшкевичь*» і наліпка «Бібліотека Товариства «Просвѣта» на примірниках з приватної колекції Євзея Грушкевича теж засвідчують збагачення ними просвітянської книгозбірні (514 книжок) [29, с. 572]. Розташовані поруч штампи — овальний «Бібліотека *Василія Волошинського*» і круглий «Бібліотека кружка У. П. Т. в Яворові» повідомляють про передавання приватної збірки до громадської бібліотеки. Трапляється і таке поєднання провенієнцій: автограф «*Роман Лукань*» і штамп

«Бібліотека ОО. Василян, Львів», як доказ того, що монастирська книгозбірня поповнилася свого часу приватною колекцією знаного василіанина-книголюба.

Варто наголосити, що для дослідження історії бібліотек: з'ясування їхньої долі, встановлення зміни власників, наукового відтворення напрямків переміщення і картини розпорошення книжково-рукописних фондів, визначення сучасного місця та стану зберігання їхніх фрагментів — виняткову роль відіграють власницькі знаки (інколи як єдині джерела) — різні за формою (овальні, прямокутні, круглі) та текстами (написами).

Навіть ознайомлення з невеликою частиною фонду ЛННБ України ім. В. Стефаника на предмет його походження доводить, що чимало книжок і періодичних видань з бібліотеки ректора Львівської Духовної академії, патріарха *Йосифа Сліпого*, внаслідок відомих вересневих подій 1939 р., опинилися і нині зберігаються у сховищах структурних підрозділів (РК, ВУ, ВП, ВФ та ін.) академічної установи. О. Й. Сліпий користувався штампом із звичайним написом «ex libris», писаним латиною, наліпкою та двоколірним екслібрисом, про який скажемо далі.

За провенієнціями, що починаються словами «із книг», «з книгозбору», «бібліотека», «з бібліотеки», у фонді ЛННБ України ім. В. Стефаника zareestrovano і внесено до бази даних як такі, що назавжди втратили свою первісну структуру і самобутність, приватні колекції львівських бібліофілів: *історика і журналіста Романа Луканя (1907–1943), філолога, музеєзнавця і мистецтвознавця Іларіона Свенціцького (1876–1956), політичного і профспілкового діяча Миколи Ганкевича (1869–1939), класичного філолога і педагога Василя Стецюка (1910–1975), довголітньої вчительки жіночої семінарії у Львові і громадської діячки Євстахії Тишинської (1872–1944) та ін.*

Звичайні штампи із зазначенням лише прізвища та імені власника застосовували *Василь Копитчак (1838–1905) — священик, громадський діяч, учитель релігії в гімназії м. Тернополя* (його приватну бібліотеку в 1909 р. митрополит Андрей Шептицький першою придбав для «Студіону»); *кооперативний та громадський діяч Михайло Лазорко (1879–1958) й ін.*

На особливу увагу заслуговують виявлені в академічній бібліотеці Львова видання з власницькими знаками М. Грушевського,

які сприяють документальній реконструкції цілісності однієї з приватних книгозбірень вченого та введення до наукового обігу її змісту. Його львівська бібліотека може стати темою окремого дослідження, як і, зрештою, кожна з названих колекцій.

Принагідно зазначимо, що київська збірка М. Грушевського згоріла у січні 1918 р., коли російська артилерія зруйнувала будинок родини Грушевських [6, с. 101]. В еміграції у Празі (1919–1924) вчений теж зібрав цінну колекцію, в якій домінували книжки із соціології. У великій кількості вона включала видання власних праць Грушевського. Після від'їзду вченого в Україну нею на прохання власника опікувався чеський історик Ярослав Бідло (1868–1937). У 1937 р. вона ще зберігалася цілісно у Карловому університеті [21].

Розглянемо бібліотеку М. Грушевського, зібрану у Львові, у його віллі на вул. Понінського, 6, де він проживав від 1901 р. до 1914 р. У грудні 1941 р., згідно з розпорядженням німецької окупаційної влади звільнити будинок вченого, його майно разом з книжками було перевезено до приміщення НТШ на вул. Винниченка для тимчасового зберігання, де бібліотека «валялась в підвалі» [19, с. 123] наступні п'ять років. Щоб не допустити її знищення («стало питання, що цю бібліотеку потрібно забрати в спецфонд») [20, с. 343], а також для матеріальної допомоги вдові вченого у 1947 р. книгозбірню придбав академік М. Возняк [20, с. 343].

Академік розпорядився бібліотекою таким чином: для своєї колекції відібрав потрібні йому книжки; майже 500 томів передав бібліотеці Львівського університету; понад 1 000 книжок відправив до бібліотеки Академії наук у Києві [2, с. 462]. Як вдалося встановити за архівними документами, на кінець 1949 р. на вул. Винниченка ще залишалося 3 450 видань з колишньої бібліотеки М. Грушевського [16, арк. 2]. Після її упорядкування до відділу комплектування Львівської філії БАН УРСР планувалося передати 2 190 томів недублетної літератури [28]. Отже, різними шляхами фрагменти цього національного багатства потрапили до зібрань і колекцій Львова та Києва, де нині «розсіпані» в їхніх книгосховищах і очікують на дослідників. Бо прикро, як зазначає відомий історик С. Білокінь, що збірки загальнонаціональної ваги, зокрема колекції Михайла Грушевського, «загинули абсолютно не описані» [1, с. 5].

Для позначення своїх книжок учений, окрім автографа, використовував штамп із прізвищем та іменем. Відсутність будь-яких

цифрових позначок на них схиляє до думки, що бібліотека, якою послуговувався М. Грушевський в науковій і політично-публіцистичній діяльності, не мала каталогу.

Розглядаючи власницькі знаки як свосвідну інформативну систему, слід відзначити, що неоціненне значення для дослідження історичних колекцій мають ті, що містять, зокрема, кількісні відомості про зібрання. Адже здебільшого поряд із самими книгозбірнями розпорошення та знищення зазнавала і їхня власницька документація (каталоги, інвентарі).

Якщо власницький знак супроводжується інвентарним номером, можемо робити висновок, що книжки цього зібрання були закаталогізовані (заінвентаризовані) і бібліотека (зібрання) охоплювала не менше одиниць зберігання, ніж вказує цей порядковий номер (приватні колекції відрізняються від бібліотечних зібрань тим, що вони, як правило, неопрацьовані й недоступні поза родиною). Так, на підставі інформації, яку несуть виявлені марковані книжки бібліотеки о. І. Бучка, констатуємо, що його книгозбірня нараховувала не менше, ніж 681 том. Провенієнції бібліотеки А. Шептицького теж засвідчують, що Владика подбав про опрацювання своєї книгозбірні, яке здійснив Б. Барвінський [11, с. 142]. За порядковим номером у штампі встановлюємо, що довідковий апарат мала приватна бібліотека *сотника жандармерії, педагога Євгена Цегельського (1889–1963)*.

Неабияку цінність становлять провенієнції, які розкривають професію чи рід занять власника книгозбірні, а також вказують на таку важливу деталь, як місцезнаходження зібрання: «*Мгр. Паиук Андрій, адвокат, Львів, Мілковського 11/3*»; «*Адвокат Др. Володимир Туркевич в Самборі*» й ін. Адже трапляються випадки, коли за адресою, вказаною в архівному джерелі (наприклад, «Щоденник відділу комплектування Львівської філії Бібліотеки АН УРСР (1 червня 1940 р. — 21 червня 1941 р.)» [24, с. 123–127], доводиться здійснювати пошук і встановлювати особу власника книгозбірні.

Однак ще майже 100 років тому (1918) «перший український екслібрісоман» [27, с. 40] Богдан Януш (псевдонім Василь Карпович) наголошував, що «підписування книжок, а ще більше дуже негарного і варварського вибивання на них обридливих печаток давно вже уникають культурні люди... Тому і у нас треба на се звернути увагу,

бо хоть се на око дрібничка, але все-таки на них основується се, що управнює нас до зачислювання себе в ряди культурних народів».

Далі «гарячий бібліофіл, незвичайний знавець і збирач рідких книжок, і ентузіаст культу книги» [27, с. 40] Богдан Януш підкреслював, що найкращим місцем для бібліотечного знака, «з огляду на естетичну і типографічну вартість» книжки, є внутрішня сторона її палітурки — форзац. «Наліплений обережно exlibris найліпше буде говорити про властителя книжки так, що кожний знати-ме до кого вона належить, а при тім сам властитель вдоволений буде з прикраси своїх любимців, знаючи також, що колись по його смерті, коли книги розсипляться по світі, все таки слід полишить ся по нім і його бібліотеці. А звісне є, що мірилом культури народів, є число його бібліотек!» [33].

У світовій видавничій практиці, і в українській зокрема, відомі приклади, коли видавці залучали митців, які працювали в книжковій графіці, до виготовлення екслібрисів з місцем для підпису майбутнього власника і друкували їх на форзацах книжок. Це робилося для популяризації такого книжкового знака, для зацікавлення ним широкого кола читачів. Чимало видань побачило світ з безіменним екслібрисом авторства Павла Ковжуна [14, с. 42].

Однак лише персональний екслібрис слугує своєрідним духовним портретом книголюбця, оскільки лаконічно та образно розкриває коло його уподобань і зацікавлень, відображає соціальний статус і характеризує бібліотеку як інструментарій для професійної діяльності.

Попримірникове вивчення ретроспективної частини фонду ЛННБ України ім. В. Стефаника дало змогу ідентифікувати окремі українські приватні бібліотеки за книжковими знаками, які виконали кращі майстри графічного мистецтва. Зокрема встановлено, що високохудожні екслібриси мали представники галицького духовенства (*Андрей Шептицький (1865–1944), Йосиф Сліпий (1892–1984), Іван Бучко (1891–1974)*).

Бібліофільська і колекціонерська діяльність видатного церковного і громадського діяча митрополита Андрея Шептицького не обмежувалася лише формуванням власної багатой бібліотеки, з якої він черпав знання для своєї багатоаспектної діяльності. Для розвитку української науки, культури, освіти у першій третині минулого століття Владика заснував і опікувався численними інституціями, в основу яких лягли його цінні книжково-рукописні

збірки (бібліотека Станиславівської капітули, Національний музей у Львові, «Студіон» та ін.).

Подбав меценат і про те, щоб його фундації мали власний оригінальний паперовий ярлик.

Спочатку, доки не був виготовлений мистецький книжковий знак Митрополита, для позначення своїх книжок Андрей Шептицький використовував гербовий екслібрис [34, s. 32-33] з органічно доданим трьохрядковим написом «Бібліотека Митрополита Андрея Шептицького. Ч. инв.». В основу геральдичної композиції покладено родовий герб Владики. На щиті овальної форми відбита підкова каблуком догори. В її правому боці чотири, в лівому — три дірки. На підкові рівносторонній хрест. До правого, зовнішнього її боку, прилягає стріла з оперенням та держачком, вістрям спрямована трохи скісно у правий кут гербового щита. По обидва боки щита — монограми, які означають **А** — Андрей, **Ш** — Шептицький, **М** — Митрополит, **Г** — Галицький, **А** — Архієпископ, **Л** — Львівський, **Є** — Єпископ, **К** — Кам'янець-Подільський. Щит розміщено на розгорнутій мантиї, підбитій горностаєм, увінчаний митрою з двораменним хрестиком. Обабіч щита — зображення єпископського жезла і хреста із верхньою горизонтальною поперечиною. Увінчує композицію капелюх паломника із 20 китицями, розміщеними симетрично по 10 з кожного боку, що відповідає ступеню архієпископа, митрополита в церкві [32, с. 58-59].

Основні три знаки, т. зв. «мовні символи» цього знатного роду — «Шептиці»: підкова і стріла (символи відваги, лицарства й фізичної сили) та хрест (ознака побожності, постійності у вірі та інших християнських чеснот), митці використовували й надалі при створенні вже художніх книжкових знаків Владики.

Перший з таких знаків для Андрея Шептицького виконав у 1905 р. його вдячний стипендіат, творець львівської сецесії Модест Сосенко (1875–1920). Це був екслібрис для Церковного музею у Львові — фундації його щедрого мецената, яким художник започаткував відродження графічного мистецтва на західноукраїнських землях. На ньому зображений чернець, який сидить перед пюпітром з книгою, тримаючи рукописний сувій і людський череп.

У першому десятиріччі минулого століття М. Сосенко виконав для Андрея Шептицького також низку сакральних екслібрисів із сюжетними композиціями, в центрі яких містяться святі: Богоматір

з дитятком на руках і написом по колу церковнослов'янською мовою «Андрей Шептицький млостею Божео митрополить Галицькій єпископъ Кам»; святий Іоанн Хреститель, довкола якого напис «Студіон св. Іоанна КРТ. в'Львовъ».

Дослідник історії українського екслібриса Петро Нестеренко зазначає, що «А. Шептицький іноді використовував одночасно два екслібриси» [25, с. 117]. Але цьому є пояснення. Наявність екслібриса «Студіону» поряд з книжковим знаком Митрополита свідчить про те, що науково-культурний осередок ченців-студитів з бібліотекою, архівом, науковим інститутом постійно поповнювався книжками, які купував і передавав Андрей Шептицький.

Можна поставити під сумнів твердження львівського графіка і педагога Сергія Хижняка (1926–2003), що М. Сосенко для Митрополита та його фундацій виконав п'ять книжкових знаків: «Бібліотеки Митрополітальної», «Андрей Шептицький млостею Божео Митрополить Галицькій Єпископъ КАМ», «Церковного музею во Львовѣ», «Студіону Св. Іоанна КРТ в Львовѣ» та «Бібліотеки Митрополита Андрея Шептицького» [31, с. 9]. Однак, як відомо, для малих графічних творів М. Сосенка характерним є поєднання візантійського іконопису з народним мистецтвом, що спостерігається в трьох описаних вище книжкових знаках і чого немає в гербових екслібрисах Владики: «Бібліотека Митрополита Андрея Шептицького» та «Бібліотека Митрополітальна».

Цю думку поділяє і фахівець, завідувач Художньо-меморіального музею О. Новаківського у Львові Любов Волошин [18, с. 56].

Інші чотири книжкові знаки [5, с. 57-58], які виготовив у 20-х роках минулого століття відомий майстер Павло Ковжун (1896–1939) [13, с. 16], досі нам не трапилися на жодній з книжок бібліотеки Андрея Шептицького. Очевидно, вони не були тиражовані, а залишилися архівторами тогочасного екслібриса, збагативши надбання митця. Два з них були виготовлені для пріоритетних розділів приватної бібліотеки Митрополита, які відображали наукові, духовні, культурні інтереси власника — «релігія» і «мистецтво».

Над створенням художнього знака для о. Йосифа Сліпого працював ще один видатний графік першої третини ХХ ст. — Святослав Гординський (1906–1993). На екслібрисі, виконаному в синьому та чорному кольорах, який прикрашає книжки з цієї бібліотеки,

фігурують образи-символи, що вказують на його пастирську працю як ректора Духовної Академії у Львові. Мотиви Святодухівської вежі, розкритого Святого Письма та Юрія-Змієборця із піднятим мечем «зображені у різних діагональних площинах на чорному та штрихованому сірому тлі...» [3, с. 41-42].

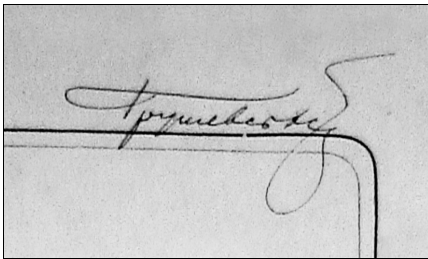
Ще один книжковий знак роботи того ж автора вирізняє бібліотеку о. Івана Бучка з-поміж інших зібрань і колекцій, зосереджених у фонді Львівської академічної установи. В екслібрисі спостерігаємо захоплення С. Гординського книжковою рукописною мініатюрою, яку він по-своєму графічно вдало інтерпретував.

Пошукова робота триває. На основі зібраного матеріалу зареєстровано, внесено у базу даних і паспортизовано 46 приватних бібліотек українських діячів нашого регіону; уточнено кількісну та якісну інформацію про ці колекції та доповнено відомостями про їхніх власників.

Сподіваємося, що шляхом провенієнційного опрацювання ретроспективної частини фонду ЛННБ України ім. В. Стефаника, а також застосовуючи комплексно інші шляхи та джерела вивчення історичних колекцій (опрацювання архівних документів і друкованих матеріалів), буде сформовано якнайповніші дані про українську бібліотечну мережу Галичини зазначеного періоду, що сприятиме їх ґрунтовному вивченню та збереженню.

Розраховуємо також на цікаві знахідки, які є об'єктами дослідження історії книжкової культури минулих століть.

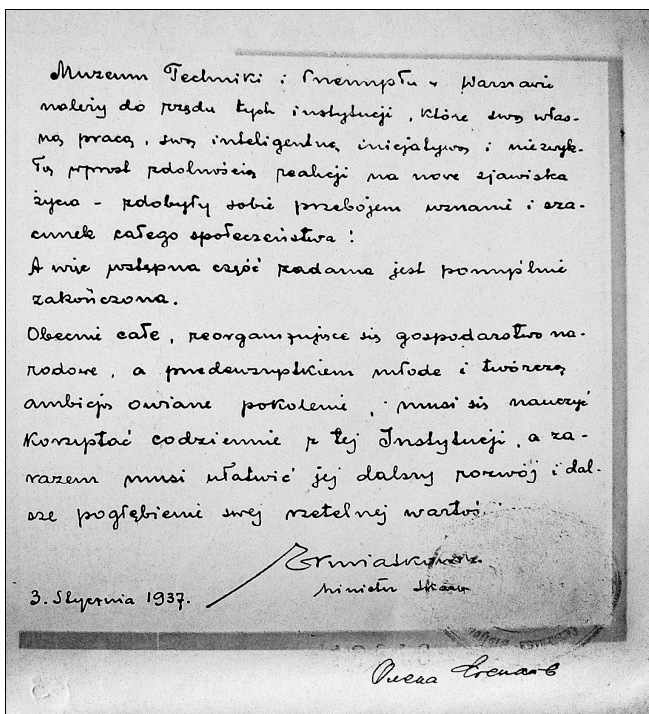
Висловлюю подяку колегам по відділу Галині Сварник, Лесі Кусий та Роману Дзюбану за сприяння і допомогу в підготовці цієї публікації.

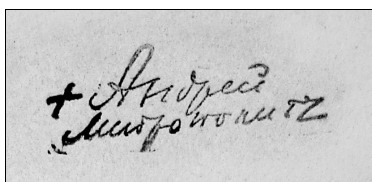
Автограф М. Грушевського

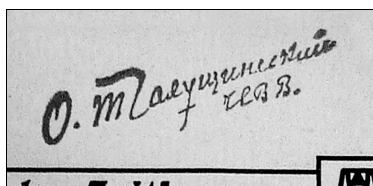
Факсиміле І. Калиновича

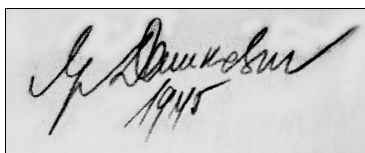
Автограф О. Степанів

Факсиміле митрополита
 Андрея Шептицького

Факсиміле о. Т. Галуцинського

Автограф Я. Дашкевича

«Ex Libris M. M.»,
книжковий знак митропо-
лита Михайла Левицького

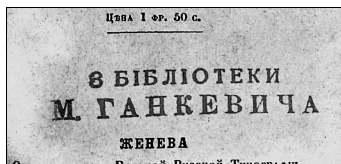
«Бібліотека Омеляна Ого-
ловського», штамп

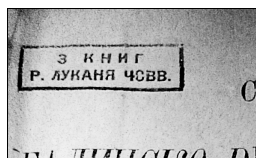
«Ex Libris Josephi Slipyi»,
штамп

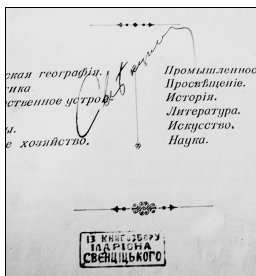
«Бібліотека Архiep. Йосифа
у Львові», наліпка

«З бібліотеки М. Ганкевича»,
штамп

«З книг Р. Луканя ЧСВВ»,
штамп

«Із книгозбору
Іларіона Свенціць-
кого», штамп

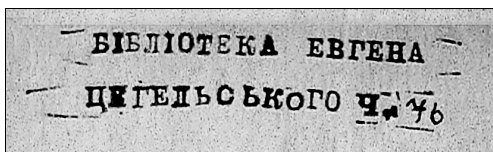
«Бібліотека Евстахії
Тишинської»,
штамп

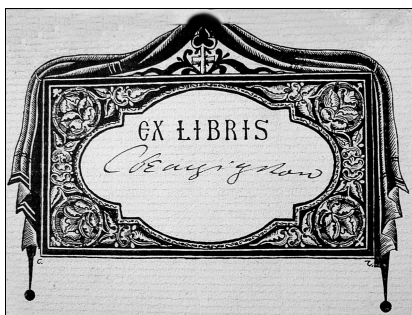
«Василій В. Копытчакъ»,
«Богдан Васильевичъ
Копытчакъ», штампи

«Михайло Грушевський», штамп

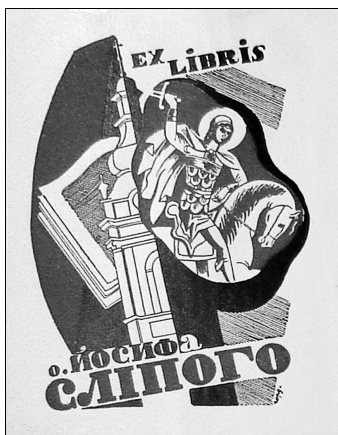
«Бібліотека Евгена Цегельського
Ч. 76», штамп

«Безіменний» екслібрис
з автографом І. Свенціцького

«Бібліотека Митрополита
Андрея Шептицького
Ч. инв. 582», екслібрис

«Ex Libris о. Йосифа
Сліпого», екслібрис

«Із книг о. Івана Бучка»,
екслібрис

1. Білокінь С. Час збирати каміння: на шляхах українського бібліофілства : [передмова] / *Сергій Білокінь* // Дарчі написи в бібліотеці Івана Микитенка : каталог / НАН України, Центр культурологічних студій, Ін-т історії України ; [уклад. і авт. вступ. нарису *Олег Микитенко* ; передм. *Сергія Білоконя*]. — Київ, 2007. — С. 5-14. — (Джерела до культурологічних студій ; вип. 2).
2. Бродик З. З історії книжкової колекції Михайла Возняка / *Зоряна Бродик* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 458-463.
3. Волошин Л. Рання графіка Святослава Гординського 1920–1930 роки / *Любов Волошин* ; Нац. музей у Львові ім. А. Шептицького. — Львів : Афіша, 2007. — 187 с. : іл.
4. [Гірняк Василь]. Хто убив Коцка? (Розвідка на підставі судових документів). — Львів : накладом Василя Гірняка. З друк. Щасного Беднарського, 1911. — 48 с.
5. Гординський С. Павло Ковжун, 1896–1939 / *Святослав Гординський*. — Краків ; Львів : Укр. вид-во, 1943. — 63, [1] с. : іл. — (Українське мистецтво ; вип. 3).
6. Горинь В. Навкруг вілли М. С. Грушевського у Львові / *Василь Горинь* // Марія Деркач, 1896–1972 : бібліогр. покажч. Спогади. Розвідки. Листи / *М. Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1999. — С. 99-119.
7. Давид І. «Суд» над Оленою Степанів / *Ірена Давид* // Україна в минулому. — Київ ; Львів, 1993. — Вип. III. — С. 106-113.

8. *Дашкевич Я.* Замість передмови / *Ярослав Дашкевич* // Олена Степанів — Роман Дашкевич : спогади і нариси / [упоряд.: *Г. Сварник, А. Фелонюк*]. — Львів : ЛА «Піраміда», 2009. — С. 10-16.
9. *Дашкевич Я.* Спогад про «радянський період» життя / *Ярослав Дашкевич* // Олена Степанів — Роман Дашкевич : спогади і нариси / [упоряд.: *Г. Сварник, А. Фелонюк*]. — Львів : ЛА «Піраміда», 2009. — С. 225-229.
10. *Дзюбан Р.* Слідами Миколи Залізняка у Львові / *Роман Дзюбан* // Ратуша. — 2001. — 2-9 листоп. (чис. 22). — С. 21.
11. *Дзюбан О.* Бібліотека Митрополита Андрея Шептицького у Львові / *Дзюбан Олександр* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць]. — Львів, 2002. — Вип. 9/10. — С. 141-151.
12. *Дорошенко В.* Василь Мудрий / *Володимир Дорошенко* // Шляхами Золотого Поділля : регіон. зб. Тернопільщини. — Філядельфія, ПА : НТШ в ЗСА, 1970. — Т. II. — С. 208-212. — (Український Архів ; т. XXI).
13. *Драган М.* Сучасний український екслібрис / *Михайло Драган* // Екслібрис : зб. асоціації незалеж. укр. мистців / [за ред. *Павла Ковжуна*]. — Львів : Ізмарад, 1932. — Вип. 1. — С. 10-21.
14. Екслібрис : зб. асоціації незалеж. укр. мистців / [за ред. *Павла Ковжуна*]. — Львів : Ізмарад, 1932. — Вип. 1. — 48 с. : іл., іл.
15. Залізник Олена : монографія / Світова Федерація Українських жіночих організацій. — Торонто, 1987. — 183 с. : іл.
16. Звіт праці відділу концентрації та обміну Львівської Бібліотеки АН УРСР за 1949 рік // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, спр. 243. — 4 арк.
17. Каталоги книг, протоколи комісії, опис інвентаря та інші документи про передачу бібліотеки «Студіон» у Львові Бібліотеці Львівського філіалу Академії наук, 1940–1941 рр. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 577, оп. 1, спр. 10. — 1167 арк.
18. *Кривенко М.* Мистецькі цінності книгозбірні «Студіону» у Львові / *Маргарита Кривенко* // Пам'ятки України: історія та культура (Київ). — 2008. — Чис. 2. — С. 51-63.
19. *Крячок М. М.* Деркач у листуванні з Ю. Меженком / *Микола Крячок* // Марія Деркач (1896–1972) : бібліогр. покажч. Спогади. Розвідки. Листи / *М. Вальо*. — Львів, 1999. — С. 120-137.
20. Культурне життя в Україні. Західні землі : док. і матеріали. Т. 1 : 1939–1953 / [упоряд.: *Тамара Галайчак, Олександр Луцький, Богдан Микитів* та ін.]. — Київ : Наук. думка, 1995. — 747, [2] с. : іл.
21. [Лист Я. Бідла до М. Мочульського у справі бібліотеки М. Грушевського, яка залишилася у Празі, від 11. 04. 1937 р.] // ЦДІА України у Львові. — Ф. 379, оп. 1, спр. 9. — Арк. 9-10.

22. Літопис монастиря святого Йосафата Студійського Уставу. Т. II, 1931–1945 рр. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684, оп. 1, спр. 3298. — 152 арк.
23. *Лукань Р.* Васи́ліяни-книголюби / *о. Роман Лукань* // Українська книга (Львів). — 1937. — Чис. 1. — С. 9–10.
24. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 1 (1939–1945) : зб. док. і матеріалів / [упоряд.: *Галина Сварник, Роман Дзюбан, Маргарита Кривенко, Леся Кусий, Володимир Муравський*]. — Львів, 2010. — L, 567, [1] с.
25. *Нестеренко П.* Історія українського екслібриса / *Петро Нестеренко*. — Київ : Темпора, 2010. — 327 с. : іл.
26. Отчеты о работе библиотеки [НТШ] и переплетной мастерской за 1932–1935 гг. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 309, оп. 1, спр. 809. — 37 арк.
27. Памяти першого українського екслібрисмана // Екслібрис : зб. асоціації незалеж. укр. мистців / [за ред. *Павла Ковжуна*]. — Львів : Измарагд, 1932. — Вип. 1. — С. 40–41.
28. План роботи відділу концентрації Львівської бібліотеки АН УРСР на листопад-грудень 1949 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, спр. 242. — Арк. 3.
29. *Сварник Г.* Архів товариства «Просвіта»: історія формування, сучасний стан / *Галина Сварник* // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : зб. наук. праць. — Львів, 2009. — Вип. 1 (17). — С. 571–600.
30. *Суровцова Н.* Життя Надії Суровцової, описане нею самою в селищі Нижній Сеймчан Магаданської області // Наука і культура. Україна : щорічник. — Київ, 1990. — Вип. 24. — С. 414–559.
31. Український книжковий знак : збірка Сергія Хижняка : каталог виставки / Музей мистецтва давньої укр. книги Львів. галереї мистецтв ; [каталог склав *Сергій Хижняк* ; упоряд. каталогу: *Наталія Отко, Жанна Спірідонова*]. — Львів, 2005. — 22 с. : іл.
32. *Хаварівський У.* Герби Львівських владик в унії з Римом (1667–2007) / *Устим Хаварівський*. — Тернопіль : ТОВ «Новий колір», 2008. — 111 с. : іл.
33. [Януш Богдан]. На тему бібліотечного знаку / *др. Василь Карпович* // Українське Слово (Львів). — 1918. — 26 січ. (чис. 18) ; 27 січ. (чис. 19).
34. Lwowskie znaki biblioteczne (uzupełnienie) / zebrał *Franciszek Jaworski*. — Lwów : nakł. Kurjera Lwowskiego, 1908. — 41, [2] s., il.